

3. Chandler R. Travels In Asia Minor: Or an account of a your made at the expense of the Society of Dilettanti. London : Oxford:Printed at the Clarendon Press, 1775. 283 p.

4. Cochran W. Pen and Pencil in Asia Minor; or, Notes from the Levant. London : Sampson Low, 1887. P. 242–256.

5. Davis E.J. Anatolica or the Journal of a Visit to Some of the Ancient Ruined Cities of Caria, Phrygia, Lycia, and Pisidia. London : Grant, 1874. 374 p.

6. Hawley W.A. Asia Minor. London : John Lane the Bodley Head, 1918. 329 p.

7. Kinglake A. Kinglake's Eothen. London : John Ollivier, 1844. 295 p.

8. Murray J. A handbook for travellers in the Ionian islands, Greece, Turkey, Asia Minor, and Constantinople: Being a guide to the principal routes in those countries, including a description of Malta, with maxims and hints for travellers in the East. London : J. Murray, 1840. 392 p.

9. Schubert G.H. Reise ins Morgenland in den Jahren 1836 und 1837. Erlangen : Palm und Enke. 1838. Band 1. 533 s.

10. Svoboda A. The Seven Churches of Asia; with twenty photographs, historical notes and itinerary: With an introduction by H.B. Tristram. London : Sampson Low, Son, and Marston. 1869. 78 p.

11. Wood J.T. Discoveries at Ephesus: including the site and remains of the great temple of Diana. London : Longmans, Green, and Co., 1877. 285 p.

Василь ЛУК'ЯНИЦЯ

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

Характер поселень-гігантів трипільської культури крізь призму життєзабезпечення у візії зарубіжних науковців

В останні роки (з початком інтенсивної міжнародної співпраці з 2009 р.) новий імпульс отримала дискусія про характер, сутність і роль поселень-гігантів (мегапоселень) трипільської культури, що були сконцентровані передусім між Південним Бугом і Дніпром у кінці V–IV тис. до н.е., сягаючи розмірів 100–320 га. Альтернативні відносно українських підходи зарубіжних науковців, застосування сучасних методів, розширення міждисциплінарного аналізу дозволили висунути

й обґрунтувати ряд концепцій, зокрема щодо системи життєзабезпечення населення мегапоселень.

Так, Т. Харпер приймає для трипільських гігантів (у т.ч. найбільшого – Тальянок) концепцію "ізолюваного поселення", тобто самозабезпечуваної господарської одиниці із трьома зонами: полів навколо поселення, пасовищ за ними та лісів. Водночас продуктивність господарства знижується на $\frac{1}{5}$ з кожним кілометром віддаленості від місця проживання. Кількість населення, зайнятого в ньому, має бути мінімум 76 %. Межа, після якої для того, щоб встигнути обробити необхідну площу ріллі вчасно, слід було послугуватися ралом на бичачій тязі (що скорочує час у понад 3 рази порівняно з ручним обробітком), визначена в 5 тис. жителів [3, с. 52, 55, 57, 59-60]. Дослідник Б. Альберт із колегами натомість вважають, що поза цією межею можливості екстенсивного господарства (мінімум 1 тис. га ріллі) будуть вичерпані, тому одночасне проживання понад 5 тис. осіб на одному поселенні малоімовірне [9, с. 30]. Вони посилаються, зокрема, на розрахунки А. Шакурова, які вказували, що для поселення площею 100 га радіус зони рільництва має становити 3.8 км, а пасовищ – 15.4 км. Звідси висновки про потребу в поселеннях-супутниках і значну роль молочарства, що дозволяло б спрямувати більше сил на землеробство. Тож варіант "ізолюваного поселення" приймається ними лише для малих і середніх за розміром (до 40 га та 1.2 тис. осіб із радіусом сільськогосподарської зони в 10 км) [5, с. 268, 273, 276]. Дж. Чепмен і Б. Гейдарська при цьому зауважують, що надійні свідчення існування поселень-сателітів при гігантах відсутні, адже ні Мошурів 2 і 3 біля Тальянок, ні Тальне 2 і 3 біля Майданецького не мають абсолютного датування [2, с. 476].

Б. Альберт із колегами у статті 2020 р. підсумовують, що обмеженість свідчень як інтенсифікації, так і подальшої екстенсифікації господарства трипільців, вказує на "мінімалістську" модель розвитку мегапоселень із незначною кількістю жителів, запропоновану британськими науковцями

[7, с. 31]. Але ізотопні дослідження останніх декількох років значною мірою спростовують таку позицію. До того ж ще в 2016 р. В. Кірлейс і С. Дрейбродт підкреслили зростання площ лук і степів унаслідок діяльності трипільської людності, зауважуючи її суттєвий вплив на навколишнє середовище [6, с. 178]. Однак у дослідженні 2019 р., як і в низці інших, ерозії ґрунту в енеоліті зафіксовано не було, що, навпаки, передбачає помірний антропогенний вплив [4, с. 1634]. Ця суперечність розв'язується припущенням про зміни клімату й пізній початок культивування земель навколо Майданецького, дані з якого дали підстави для таких висновків.

Німецькі дослідники Майданецького вважають, що площа оброблюваних земель не була обмеженням навіть для поселень-гігантів, чий землеробські зони майже не перекривалися. Натомість зони пасовиськ і лісів частково були спільними (адже мегапоселення певний час існували синхронно), що припускає потребу в переговорах з їх розподілу, а також можливість сезонного відгінного чи навіть перехідного тваринництва [6, с. 210, 212]. Водночас обмежена частка пасовиськ із інтенсивним способом випасання передбачає подібну взаємодію й у межах одного поселення – між домогосподарствами [1, с. 839, 841].

Загалом автор поділяє думку про те, що розвиток Трипілля, у т.ч. на піку його зростання, не мав наслідком надмірне виснаження ресурсів, зокрема сільськогосподарських, а система життєзабезпечення трипільської людності була стабільною, засновуючись на переважно екстенсивному вирощуванні зернових (передусім полби) та інтенсивному – бобових із певним внеском у раціон молочних продуктів і мінімальним – м'яса. Спільне ведення господарства (наприклад, обробка врожаю) також сприяло згуртуванню суспільства.

Список використаних джерел

1. Community negotiation and pasture partitioning at the Trypillia settlement of Maidanetske / Makarewicz C. A., Hofmann R., Videiko M. Yu., Müller J. *Antiquity*. 2022. Vol. 96. № 388. P. 831–847.
2. Early Urbanism in Europe: The Trypillia Megasites of the Ukrainian Forest-Steppe / ed. by B. Gaydarska. Warsaw : De Gruyter, 2020. XXIII, 576 p.
3. Harper T.K. Sustaining Talianki: a model of Eneolithic subsistence economics at a giant-settlement of the Western Tripolye Culture, Ukraine. Unpublished M.A. thesis. Department of Anthropology, State University of New York at Buffalo, 2012. X, 96 p.
4. Modelling landscape transformation at the Chalcolithic Tripolye mega-site of Maidanetske (Ukraine): Wood demand and availability / M. Dal Corso et al. *The Holocene*. 2019. Vol. 29. № 10. P. 1622–1636.
5. Productivity of Premodern Agriculture in the Cucuteni-Trypillia Area / A. Shukurov et al. *Human Biology*. 2015. Vol. 87. № 3. P. 235–282.
6. Themes in Contemporary Archaeology / ed. by K. Kristiansen, E. Banffy, C. Broodbank. London–New York : Routledge, 2016. Vol. 2. Trypillia Mega-Sites and European Prehistory: 4100–3400 BCE / ed. by J. Müller, K. Rassmann, M. Yu. Videiko. 311 p.
7. What was the ecological impact of a Trypillia megasite occupation? Multi-proxy palaeo-environmental investigations at Nebelivka, Ukraine / B. Albert et al. *Vegetation History and Archaeobotany*. 2020. Vol. 29. P. 15–34.

Єлізавета ЛЮТА

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

Характер пізньозарубинецьких пам'яток

У середині I ст. н. е. більша частина території, де мешкали племена зарубинецької культури, була захоплена сарматами, що змусило зарубинецьке населення переселитися в безпечніші райони. Крім того, існує припущення, що причиною міграції стали також певні еколого-кліматичні зміни, зокрема посушливіший клімат (аридизація). Після міграції зарубинецька культура зазнала трансформації, отримавши назву пізньозарубинецьких пам'яток середини I–II ст. н. е. [4, с. 597].

На території заходу України зарубинецькі переселенці з Прип'ятського Полісся поступово адаптувалися до місцевого